

Джаред Даймънг

ПУШКИ, ВИРУСИ И СТОМАНА
ЗАЩО ХОРАТА ОТ РАЗЛИЧНИТЕ КОНТИНЕНТИ
ИМАТ РАЗЛИЧНА ИСТОРИЯ И СЪДБА

София, 2006

Преводът е направен по изданието:

JARED DIAMOND
GUNS, GERMS, AND STEEL
THE FATES OF HUMAN SOCIETIES

Copyright © 2005, 2003, 1997 by Jared Diamond

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Юлиян Антонов, превод, 2006
© Издателство „Изток-Запад“, 2006

ISBN-10: 954-321-262-7
ISBN-13: 978-954-321-262-0

Джаред Даймънд

**ПУШКИ,
ВИРУСИ И
СТОМАНА**

**Защо хората
от различните континенти
имат различна история и съдба**

Превод от английски

Юлиян Антонов

На Еса, Каринига, Омвай, Паран, Сауакари, Вивор и
всички останали мои приятели и учители от Нова Гвинея –
господари на една много трудна околна среда

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Вместо преговор</i> ЗАЩО СВЕТОВНАТА ИСТОРИЯ ПРИЛИЧА НА ЛУКОВИЦА?	7
<i>Пролог</i> ВЪПРОСЪТ НА ЯЛИ.....	11

Част I ОТ ЕДЕМ ДО КАХАМАРКА

<i>Глава I</i> ПОДРЕЖДАНЕТО НА СТАРТОВАТА ЛИНИЯ КАКВО СЕ Е СЛУЧИЛО НА ВСЕКИ КОНТИНЕНТ ДО 11 000 г. пр. Хр?	41
<i>Глава II</i> ЕДИН ЕСТЕСТВЕН ЕКСПЕРИМЕНТ В ИСТОРИЯТА КАК ГЕОГРАФИЯТА Е МОДЕЛИРАЛА ЧОВЕШКИТЕ ОБЩЕСТВА НА ПОЛИНЕЗИЙСКИТЕ ОСТРОВИ	65
<i>Глава III</i> СБЛЪСЪКЪТ В КАХАМАРКА	83

Част II ВЪЗХОДЪТ И РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА ПРОИЗВОДСТВОТО НА ХРАНИ

<i>Глава IV</i> СИЛАТА НА ЗЕМЕДЕЛЕЦА	103
<i>Глава V</i> „ДА ИМАШ“ И „ДА НЯМАШ“ КАТО ИСТОРИЧЕСКИ ФАКТОРИ	113
<i>Глава VI</i> ДА БЪДЕШ ИЛИ ДА НЕ БЪДЕШ... ЗЕМЕДЕЛЕЦ	127
<i>Глава VII</i> КАК СЕ ПРАВИ... БАДЕМ	139
<i>Глава VIII</i> ЯБЪЛКИ ИЛИ ИНДИАНЦИ	162

<i>Глава IX</i>	
ЗЕБРИТЕ, НЕЩАСТНИТЕ БРАКОВЕ И ПРИНЦИПЪТ НА АНА КАРЕНИНА	195

<i>Глава X</i>	
ЗА БЕЗБРЕЖНИТЕ НЕБЕСА И СКОСЕНИТЕ ОСИ	220

Част III

ОТ ХРАНАТА ДО ПУШКИТЕ, ВИРУСИТЕ И СТОМАНАТА

<i>Глава XI</i>	
ПАГУБНИЯТ ДАР НА ДОБИТЪКА	243

<i>Глава XII</i>	
ОРИГИНАЛНИ, ПРЕКОПИРАНИ И ЗАИМСТВАНИ БУКВИ	269

<i>Глава XIII</i>	
ОТ КОГО СЕ УЧИ НУЖДАТА?	299

<i>Глава XIV</i>	
ОТ ЕГАЛИТАРИЗЪМ КЪМ КЛЕПТОКРАЦИЯ	334

Част IV

ОКОЛО СВЕТА В ПЕТ ГЛАВИ

<i>Глава XV</i>	
НАРОДЪТ НА ЯЛИ	373

<i>Глава XVI</i>	
КАК КИТАЙ Е СТАНАЛ КИТАЙСКИ	405

<i>Глава XVII</i>	
СЪС СКУТЕР КЪМ ПОЛИНЕЗИЯ	420

<i>Глава XVIII</i>	
СБЛЪСЪКЪТ НА ДВЕТЕ ПОЛУКЪЛБА	445

<i>Глава XIX</i>	
КАК АФРИКА Е СТАНАЛА... ЧЕРНА	473

<i>Епизод</i>	
БЪДЕЩЕТО НА ЧОВЕШКАТА ИСТОРИЯ КАТО НАУКА	505

КАК ЯПОНЦИТЕ СА СТАНАЛИ... ЯПОНЦИ?	534
--	-----

<i>Послеслов от 2003 г.</i>	
КАК СТОЯТ ДНЕС НЕЩАТА С ПУШКИТЕ, ВИРУСИТЕ И СТОМАНАТА	565

БЛАГОДАРНОСТИ	584
---------------------	-----

ОСНОВНА И ПРЕПОРЪЧИТЕЛНА БИБЛИОГРАФИЯ	585
---	-----

ИНДЕКС	613
--------------	-----

Вместо предговор ЗАЩО СВЕТОВНАТА ИСТОРИЯ ПРИЛИЧА НА ЛУКОВИЦА?¹

Целта на тази книга е да предложи една кратка история на всичко случило се през последните тринайсет хилядолетия. Основният въпрос, на който се градеше и мотивацията ми, бе: *Защо историята се развива по различен начин на различните континенти?* Ако този въпрос ви кара да изтръпнете от мисълта, че сте попаднали на някой расистки трактат, по-добре се успокойте. Не е така. Както ще се убедите сами, моята теза няма нищо общо с расовите различия. Ударението пада върху търсенето на окончателни отговори и възможно най-стриктното проследяване на историческата причинно-следствена връзка.

Повечето книги за световната история всъщност се фокусират главно върху историята на писмените евразийски и северноафрикански общества. Коренните общности от другите части на света – Субсахарска (или „черна“) Африка, двете Америки, Югоизточна Азия, Австралия, Нова Гвинея и тихоокеанските острови – получават в най-добрия случай кратки обзори, свързани предимно със случилото се в най-новата им история, след като са били открити и покорени от западноевропейците. Но дори и в самата Евразия историята на нейната най-западна част се пол-

---

¹ Въпросният „предговор“ фигурира в двете предишни издания с меки корици (от 1997 и 1999 г.). Решихме да го включим в настоящия ѝ вариант (допълнен със специална глава за Япония), тъй като съдържа някои по-релефни метафори, които биха улеснили читателя в разбирането на тази книга. – Б. пр.

зва с много по-голямо внимание, отколкото тази на Китай, Индия, Япония, тропическа Югоизточна Азия и други източноевразийски общества. Случилото се преди появата на писмеността (ок. 3000 г. пр. Хр.) също не се проследява особено подробно, въпреки че то съставлява 99.9994% от продължаващата вече пет милиона години история на човешкия вид.

Всяко подобно стесняване на фокуса страда от три основни недостатъка. Първо, днес все повече расте, и то напълно разбираемо, броят на хората, интересувани се и от други общества, освен тези в Западна Евразия. В края на краищата тъкмо тези, „другите“, обхващат и по-голямата част от човечеството и са огромното мнозинство от етническите, културни и езикови групи в света. При това някои от тях вече са се наредили – а други са на път да ги последват – сред най-могъщите световни икономически и политически сили.

Второ, дори на хората, вълнуващи се само от формирането на модерността, една история, свеждаща се до световното развитие след появата на писмеността, едва ли ще предложи особено благодатна храна за размисъл, а и по-задълбочени познания. Не бива да оставаме с впечатлението, че обществата на различните континенти са се движели в пакет до 3000 г. пр. Хр., когато западноевразийските сякаш изневиделица са открили писмеността и оттогава насам са започнали да се откъсват пред останалите и в редица други отношения. Напротив, около тази дата вече е имало не само евразийски, но и северноафрикански общества с наченки на писменост, централизирано държавно управление и градове. Те вече са намирали по-широко приложение на своите метални сечива и оръжия, както и на домашните си животни (товарни, ездитни или впрегатни), т. е. играещи ролята на „механична тяга“, и са се прехранвали със земеделие и скотовъдство. На този етап обаче никое от тези неща не е било налице в повечето части на другите континенти; някои, но далеч не всички, се появяват в отделни части на двете Америки и субсахарска Африка, но едва през следващите пет хилядолетия – да не говорим, че австралийските аборигени така и никога не се сдобиват с тях. Това вече би трябвало да ни подсказва, че корените на западноевразийската доминация в модерния свят са заложени още в този безписмен период, продължил до 3000 г. пр. Хр. (Под „западно-

евразийска доминация“ разбирам не просто челната позиция на самите западноевропейски общества, но и на тези, изградени по техен образец на останалите континенти.)

Трето, една история, фокусирана върху западноевразийските общества, очевидно игнорира и най-важния въпрос. А той е: защо само тези общества са се сдобили с такава несъразмерно голяма мощ и изобретателност? Обичайните отговори касаят т. нар. проксимални фактори – появата и възхода на капитализма, меркантилизма, науката, технологията, както и на онези гадни вируси, които убивали хората на другите континенти при всеки техен контакт с евразийци. Защо обаче всички тези компоненти на „империализма“ са се появили именно в Западна Евразия, а навсякъде другаде са били в много по-скромни мащаби, ако изобщо ги е имало?

Всеки компонент си остава само един проксимален фактор и не може да ни даде окончателния отговор. Защо например капитализмът не е пуснал корени в предколумбово Мексико? Защо меркантилизмът не е процъфтявал в Субсахарска Африка? Защо науката (такава, каквато я разбираме днес) не е намерили почва в Китай? Защо коренните жители на Северна Америка не са познавали развитите технологии, а австралийските аборигени – „гадните вируси“? И ако в отговор някой се позове на т. нар. специфични или „идеосинкретични“ културни фактори – примерно че развитието на науката в Китай е било възпрепятствано от конфуцианството, но затова пък в Евразия е било поощрявано още от древните гърци и юдеохристиянските традиции, – то това би означавало, че този някой отново пренебрегва необходимостта от окончателен отговор. Аз пък бих го попитал следното: а защо не се е получило обратното – конфуцианството да се развие в Евразия, а юдеохристиянската традиция в Китай? Нещо повече, това би означавало да се игнорира и фактът, че до XV в. сл. Хр. („епохата на великите географски открития“) Китай всъщност е бил много по-напреднал от Западна Евразия в сферата на технологиите.

Но човек не би могъл да разбере дори развитието на западноевразийските общества, ако се е фокусирал единствено върху тях. Най-интересните въпроси засягат тъкмо техните различия с другите общества. И за да отговорим на тези въпроси, ние трябва

ва да разберем и останалите общества, а това на свой ред означава да поставим западноевропейските в един много по-широк контекст.

Някои читатели може би ще си помислят, че за разлика от „конвенционалните“ историци аз изпадам в другата крайност и отделям прекалено малко място на Западна Евразия за сметка на останалите части на света. Бих им отговорил така: историята на някои от тях е и доста поучителна, тъй като в рамките на тези сравнително малки географски ареали са живяли не само многолюдни, но и доста различни общества. Ще се намерят и такива, които ще побързат да се съгласят с един от рецензентите на тази книга. Не без известна ирония този мой рецензент писа, че аз явно съм склонен да разглеждам световната история като гигантска луковица, на която модерният свят е само външната обвивка, а другите – вътрешните пластове – трябва да се отлюспват един по един, за се стигне накрая и до смисъла на историческото развитие. Да, световната история наистина наподобява луковица! Но отстраняването на отделните „люспи“ е и едно доста интригуващо занимание, криещо безброй предизвикателства – а и е от изключителна важност за самите нас, особено днес, когато се стремим да усвоим уроците на миналото, за да можем да посрещнем подобаващо и своето бъдеще.

Дж. Д.

Пролог

ВЪПРОСЪТ НА ЯЛИ

А сички знаем, че историята е протекла много различно за хората в различните части на земното кълбо. През тринайсетте хилядолетия, изминали след края на последната Ледникова епоха, на някои места са се развили писмени и индустриализирани общества, боравещи с метални сечива, на други – безписмени земеделски общества, а на трети са се съхранили единствено тези на ловците-събирачи с каменни сечива. Тези исторически несъразмерности продължават да хвърлят дългите си и мрачни сенки върху модерния свят, защото първите, или писмените общества с метални сечива, са покорили и/или изстребили останалите. Но ако в тези различия се състоят и най-основните факти в съвременната история, то причините им си остават несигурни и спорни. Същият щекотлив въпрос за разликите в историческото развитие ми бе зададен преди четвърт век, макар и в по-опростена и строго индивидуална форма.

През един юлски ден на 1972 г. аз се разхождах по брега на големия тропически остров Нова Гвинея, където бях пристигнал в качеството си на биолог, за да изучавам еволюцията на птиците. Вече бях подочул нещичко за един колоритен местен политик, на име Яли, който точно тогава обикаляше из околността. По чиста случайност и той бе решил този ден да се разходи по брега и по някое време нашите пътища се пресякоха. Повървахме заедно около час, като през цялото време разговаряхме.

Яли излъчваше харизматичност и енергия. Очите му горяха с хипнотичен плам. В тона му личеше самоувереност, но ми задаваше и някои доста куриозни въпроси и внимателно изслушваше отговорите ми. Нашият разговор започна с темата, която в ония дни бе обсебила мислите на всеки новогвинеец – назря-

ващите със стремителна скорост политически промени. Тогава Папуа Нова Гвинея (както сега се нарича родината на Яли) все още бе протекторат на ООН под пряката юрисдикция на Австралия, но въпросът за независимостта вече витаеше във въздуха. И Яли побърза да ми разясни как вижда своята роля в тази ситуация – да подготвя сънародниците си за бъдещото им самоуправление.

След малко той реши, че сме изчерпили темата, и ме подложи на обстоен разпит. Яли никога не бе напускал Нова Гвинея и образованието му се свеждаше до гимназиално ниво, затова и изгаряше от любопитство да научи нещо повече за света. Най-напред поиска да разбере в какво точно се състои работата ми с новогвинейските птици (включително и заплатата ми). Аз се опитах да му разкажа накратко за различните групи птици, създавали свои колонии в Нова Гвинея в хода на милиони години. После той пожела да узнае как *неговите* предци са достигнали бреговете на Нова Гвинея през последните няколко десетки хилядолетия, а накрая и как точно белите европейци са успели да колонизират Нова Гвинея през последните две столетия.

Разговорът запази коректния си тон, независимо че напрежението между двете общества, които аз и Яли представлявахме, бе достатъчно добре известно и на двамата ни. Само допреди два века всички новогвинейци са „живеели в Каменната ера“. Тоест използвали са каменни сечива, които в Европа са били заменени с метални още преди няколко хилядолетия, и са живеели в селища, които не са били организирани около някакъв политически център. Тази структура им е била наложена от белите, когато пристигнали тук, но освен нея те донесли и някои материални блага, чиято стойност и разнообразие местните не пропуснали да оценят – като се започне от стоманените брадви, кибритата и лекарствата и се стигне до дрехите, разхладителните напитки и чадърите. В Нова Гвинея всички тези неща се появили колективно като „карго“.

Повечето бели колониалисти не криели презрението си към новогвинейците, които смятали за „примитивни диваци“. Дори и най-некадърният бял „господар“ (както все още ги наричаха през 1972 г. в Нова Гвинея) се е радвал на доста завиден жизнен стандарт в сравнение с местните – несравнимо по-висок и от този на „харизматичните“ политици от типа на Яли. Но

преди да се срещнем, Яли вече бе разпитвал доста бели, а и аз бях поразпитал за това-онова доста новогвинейци. И двамата отлично знаехме, че ако не всеки, то поне *средният* новогвинеец е също толкова умен, колкото и европейецът. Явно точно това се е въртяло и в мислите на Яли, когато той ме изгледа изпитателно с искрящите си очи и ми зададе следния въпрос:

– Защо вие, белите, произвеждате толкова много неща и ги докарвате дотук с кораби, а ние, черните, си имаме толкова малко *наши* стоки?

Въпросът наглед бе прост, но стигаше до сърцевината на нещата – или поне тези, които Яли бе опознал от личен опит. Никой не може да отрече, че между начина на живот на средния новогвинеец и този на средния европейец (или американец) съществува огромна разлика. Подобни разлики се наблюдават и сред много други народи в света. Тези несъразмерности в развитието би трябвало да имат и причини (които според някои са очевидни).

Въпросът на Яли може да изглежда прост и дори донякъде наивен, но всъщност е доста сложен. Аз например тогава не успях да му дам задоволителен отговор. Но и професионалните историци все още не са постигнали съгласие по този въпрос, да не говорим, че повечето от тях дори не си го задават. През всичките тези години след разговора ми с Яли аз се занимавах с всичко друго, имащо отношение към човешката еволюция, история и език, но не и с това, за което той ме бе попитал. В тази книга обаче, написана след цели двацет и пет години, ще се опитам да му отговоря, както подobaва.

В ли имаше предвид контрастите между начина на живот на новогвинейците и на белите европейци, но въпросът може да бъде поставен и в много по-широк контекст, за да обхване и редица други контрасти, съществуващи в съвременната епоха. Народите с евразийски корени, особено тези, които и сега живеят в Европа и Източна Азия, плюс онези, които са били „присадени“ в Северна Америка, заемат доминираща позиция в модерния свят, ако говорим за богатство и могъщество. Други – в това число и повечето африканци – отхвърлиха европейската колониална доминация, но затова пък доста изостават по отношение

на богатството и могъществото. Но има и една трета група, например коренните жители на Австралия, двете Америки и най-южната част на Африка, които дори и сега не са господари на собствените си земи, тъй като в продължение на векове са били избивани – в някои случаи изстребени до крак – и покорявани от европейски колониалисти.

Следователно въпросът за неравенството и диспропорционалността в модерния свят може да бъде зададен и в тази форма: *защо богатството и могъществото са били разпределени така, както са в момента, а не по някакъв друг начин?* Защо например коренните американци, африканците и австралийските аборигени не са избивали, покорявали или изстребвали европейците и азиатците?

Спокойно можем да се върнем с още една крачка във времето, примерно, в 1500 г. сл. Хр. Тогава световната колониална експанзия на Европа тепърва е започвала, но народите на различните континенти вече чувствително са се различавали в технологическо и политическо отношение. В по-голямата си част Европа, Азия и Северна Африка са се състояли от държави и империи, опознали всички преимущества на металообработването, а някои от тях вече са били и пред прага на индустриализацията. В същото време два от коренните американски народи – ацтеките и инките – са владеели цели империи, служейки си все още с каменни сечива. Част от субсахарска Африка е била разделена на малки държавици или по-скоро племенни общности, боравещи с железни сечива. Много други народи – включително тези от Австралия и Нова Гвинея, повечето тихоокеански острови, както и огромни части от Америка и някои от субсахарска Африка – са живеели в земеделски общности, а дори и като „орди“ на ловци и събирачи, служещи си с каменни сечива.

Разбира се, тези технологически и политически различия от 1500 г. са само непосредствената причина за днешната диспропорционалност. Повече от ясно е, че една империя, разполагаща със стоманени оръжия, е в състояние да завладее или изстреби всички околни племена с каменни и дървени сечива. Ето че въпросът може да получи и друга форма: а как светът е стигнал до това състояние, в което се е намирал в началото на XVI в.?

Този въпрос също може да бъде изтеглен още по-назад във времето, за което ще ни помогнат писаната история и археоло-

гическите данни. До края на последната Ледникова епоха, т. е. до XI хилядолетие пр. Хр., абсолютно всички хора на абсолютно всички континенти са били просто ловци-събирачи. Значи различните стадии на развитие, постигнати през изтеклия период, са довели и до всички тези икономически и политически диспропорции, които са били факт в началото на XVI в. Но ако австралийските аборигени и много от коренните американци са си останали ловци-събирачи, то повечето евразийци и една не малка част от американските и субсахарските народи постепенно са развили земеделие, скотовъдство, металургия и по-сложни политически организации. В отделни части на Евразия и в поне едната от двете Америки хората са успели да развият, независимо едни от други, и писменост. Но всяко от тези нововъведения се е появявало първо в Евразия. Например масовото производство на бронзови изделия и сечива, което едва е започвало в Андите в периода непосредствено преди Конкистата, вече е било факт в някои части на Евразия още преди четири хилядолетия. През 1642 г., когато европейските изследователи са установили първите си контакти с тасманийците, каменната технология на последните е била доста по-сепла от тази, която е преобладавала в Европа през Горния палеолит, т. е. още преди десетки хилядолетия.

А това на свой ред означава, че можем да преформулираме въпроса за диспропорционалността в модерния свят и по следния начин: *защо човешкото развитие е достигнало толкова различни стадии на различните континенти?* Именно тези диспаратни величини задават и параметрите на най-мащабния исторически модел, както и темата на моята книга.

Тази книга има отношение най-вече към историята и праисторията, но нейната тема представлява не само академичен интерес – тя има и своите чисто практически и политически импликации. Именно историята на взаимодействието между диспаратните, или непропорционално развити културни общности, е тази, която е формирала модерния свят в хода на военните експанзии, епидемиите и геноцида. Тези колизии са породили и сътресения, които не само не са отшумяли напълно след толкова столетия, но продължават и до днес в някои от най-конфликтните точки на света.

Например една огромна част от Африка все още се бори със своето колониално наследство от близкото минало. В други региони – в това число по-голямата част от Централна Америка, Мексико, Перу, Нова Каледония, бившия Съветски съюз и някои части на Индонезия – сред коренното население бушуват граждански вълнения или партизански войни срещу правителствата, доминирани от потомци на нашествениците-завоеватели. Много други туземни общности като коренните жители на Хаваите, австралийските аборигени, сибирските народности, както и индианците в Съединените щати, Канада, Бразилия, Аржентина и Чили са толкова намалели покрай геноцида и болестите, че по брой вече значително отстъпват на потомците на своите завоеватели. Може би само това не им позволява да се вдигнат на открита гражданска война, но затова пък те все по-активно отстояват своите права.

Наред с тези политически реверберации, задействани от конфликтите между отделни народи в миналото, днес са налице и такива от чисто езиково естество – изразяващи се най-вече в масовото изчезване на повечето от шесте хиляди езика, съхранени в света, които биват измествани от английския, китайския, руския и някои други, като броят на говорещите ги е нараснал неимоверно през последните столетия. Всички тези проблеми на модерния свят са следствия от различните исторически траектории, присъстващи имплицитно във въпроса на Яли.

И преди да потърсим отговорите, би трябвало да спрем за миг и да разгледаме възраженията срещу една евентуална дискусия на тази тема. Някои хора приемат дори самото задаване на този въпрос като оскърбление. Причините са няколко.

Едно от възраженията се свежда до следното. Ако успеем да обясним защо се е получило така, че някои народи днес доминират над останалите, дали това няма да *оправдае* и самата доминация? А и резултатът от едно такова изследване като че ли изглежда предопределен, затова има ли смисъл днес да се опитваме да го променим? Това възражение обаче се основава на една често срещана склонност да се смесва обяснението на причината с оправданието или безкритичното приемане на резултата. Каква е ползата от едно историческо обяснение е отде-

лен въпрос и той не съвпада със самото обяснение. А вникването в смисъла му много често става и повод да се „променя“ самият резултат, вместо да бъде повторен или доразвит. Но ето че психолозите се опитват да разберат мисленето на убийците и изнасилвачите, социалните историци се опитват да разберат механизмите на геноцида, а лекарите – причините за човешките заболявания. Това естествено не означава, че те се стремят да оправдаят убийството, изнасилването, геноцида или болестта. Напротив, целта им е да намерят по-ефикасно приложение на своите знания за причинноследствената верига, за да прекъснат и... самата верига.

Второ, дали отговорът на въпроса на Яли не предполага автоматически и *евроцентричния* подход към историята, изразяващ се в добре познатия ни апотеоз на западноевропейците и obsесивното изтъкване на челната позиция, която Западна Европа и европеизираната част на Америка заемат в модерния свят? Но дали пък тази „челна позиция“ не е само едно преходно явление от последните столетия, още повече че днес то като че ли избледнява на фона на стремителния напредък на Япония и Югоизточна Азия? Впрочем в по-голямата си част тази книга е посветена не на европейските, а на съвсем други народи. Вместо да се фокусираме единствено във взаимоотношенията между европейците и неевропейците, ние ще се спрем и на контактите между най-различни неевропейски народи – по-специално тези, които са били осъществявани в Субсахарска Африка, Югоизточна Азия, Индонезия¹ и Нова Гвинея сред коренното население на тези региони. Вместо да се разливаме в дитирамби за народите от западноевропейски произход, ние просто сами ще се уверим, че най-съществените елементи на тяхната цивилизация всъщност са били развити от други народи, живеещи в други части на света, и чак след това са били внесени в самата Западна Европа.

Трето, дали понятието „цивилизация“ и словосъчетания от типа на „възход на цивилизацията“ не създават погрешното

---

¹ Както сами ще се убедите, в повечето случаи, когато цитира географски реалии, Джаред Даймънд не смята за нужно да пояснява, че става дума за *днешната* страна, известна под това име. – Б. пр.

впечатление, че цивилизацията сама по себе си е нещо по-добро от племенните култури на ловците-събирачи, а историята от последните тринайсет хилядолетия се изразява в „постигането на все по-голямо човешко щастие“? В интерес на истината, аз не приемам тезата, че индустриалната държава е нещо „по-добро“ от племето, занимаващо се с лов и събиращество, или че замената на този начин на живот с базираната на металообработването държавност представлява „прогрес“ и гарантира пощастлив живот на нейните „поданици“. Личният ми житейски опит, натрупан в Съединените щати и селищата на Нова Гвинея, по-скоро показваше друго – че така наречените „блага на цивилизацията“ съвсем не са еднозначни. Наистина гражданите на модерните индустриални държави се радват на по-добро медицинско обслужване в сравнение с ловците-събирачи, рискът от насилствена смърт при тях е по-нисък, а и средната продължителност на живота им е доста по-голяма; затова пък получават много по-скромна обществена подкрепа в лицето на приятели и роднини. Мотивът ми да проуча тези географски различия между човешките общности не се свеждаше до това да изтъкна достойнствата на даден тип обществено устройство за сметка на някой друг, а просто да *разбера* случилото се в нашата история.

Истина ли въпросът на Яли се нуждае от още една книга, за да намери окончателен отговор? Нима вече не знаем този отговор? Но ако е така, кой е той?

Вероятно най-често срещаното обяснение се базира, било то имплицитно или експлицитно, на биологическите различия между хората. През столетията непосредствено след 1500 г., когато европейските учени започват да осъзнават огромните различия, съществуващи между отделните народи в технологическо и политическо отношение, те стигат и до извода, че тези различия се дължат на разликите във вродените им способности. С появата и възхода на дарвинизма обясненията им получават нова формулировка, съобразена с понятия като „естествен подбор“ и „еволюционно развитие“. Технологически примитивните народи се сочат като доказателства за една от основните тези, а именно че човечеството е произлязло – и еволюирало – от своите маймуноподобни предци. От тази гледна точка замената на

тези „изостанали“ народи с колонисти от по-„напредналите“ индустриални общества е пример за оцеляването на най-приспособимите. По-късно с развитието на генетиката обясненията отново се преформулират, този път в генетичен дух. На този етап европейците вече се възприемат (от генетическа гледна точка) като по-интелигентни от африканците, да не говорим пък за австралийските аборигени.

Днес западното общество като цяло публично заклеявява расизма. Но пък много (ако не и повечето!) западнци продължават да приемат – тихомълком или подсъзнателно – расистките обяснения. В Япония и много други страни подобни обяснения се дават публично и без каквото и да било извинение. Дори образовани бели американци, европейци и австралийци, когато стане дума за австралийските аборигени, са склонни да приемат, че има нещо примитивно в самите аборигени. Те със сигурност изглеждат по-различно от белите. И много от днешните потомци на онези аборигени, оцелели през епохата на европейската колонизация, установяват, че им е изключително трудно да преуспеят икономически в бялото австралийско общество.

В такива случаи се изтъква един наглед убедителен аргумент. Белите имигранти в Австралии са изградили една писмена, индустриализирана, политически централизирана и демократична държава, основана на металните оръдия на труда и на производството на храни – всичко това в рамките само на сто години, през които са успели да колонизират цял един континент, на който аборигените са живеели, организирани в малки племенни общности на ловци и събирачи, не познаващи металите, в продължение на близо 40 000 години. Тоест тук са проведени два последователни експеримента в сферата на човешкото развитие, като околната среда е оставала идентична, а единствената разлика са хората, които са я заемали. Нужни ли са повече доказателства, за да се разбере веднъж завинаги, че различията между австралийските аборигени и европейските общества се дължат на различията между самите хора?

Възражението към подобни расистки обяснения не се свежда просто до това, че по този начин се насажда омраза – на всичкото отгоре тези обяснения са и погрешни. Всъщност липсват каквито и да било сериозни доказателства, че човешките различия в интелигентността са паралелни на човешките различия в

сферата на технологията. На практика, както сега ще се опитам да обясня, нашите съвременници от „Каменната епоха“ не само че не са по-малко интелигентни, но най-вероятно дори превъзхождат в това отношение индустриалните нации. Това може да звучи парадоксално, но както сами ще видим в Глава XV, фактът, че белите имигранти в Австралия са успели да изградят грамотно и индустриализирано общество съвсем не се дължи на гореспоменатите добродетели. Наред с това хората, които съвсем доскоро са били примитивни в технологическо отношение – например същите тези австралийски аборигени, както и новогвинейците – много рутинно усвояват индустриалните технологии, стига да имат възможност да го направят.

Представителите на когнитивната психология са положили огромни усилия да установят разликите в коефициента на интелигентност (IQ) на хората от различни географски региони, които понастоящем живеят в една и съща страна. По-специално един немалък брой *бели* американски психолози в продължение на десетилетия се опитваха да покажат, че черните американци от африкански произход са по-рождение по-малко интелигентни от своите белите сънародници от европейски произход. Само че, както е добре известно, въпросните групи се различават значително по своята социална среда и възможности за образование. И този факт затруднява двойно повече усилията да бъде доказана емпирично хипотезата, че интелектуалните различия стоят в основата и на технологическите. Първо, дори нашите познавателни способности като възрастни да са повлияни от социалната среда, в която сме расли като деца, това съвсем не доказва наличието и на други предходни влияния, примерно от генетично естество. Второ, всяка проверка на интелектуалните способности (от типа на IQ-тестовите) по-скоро показва нивото на образованост, или общата култура, но не и т. нар. „интелектуални заложби“, каквото и да означава това. И тъй като средата от детството и усвоените в хода на образованието познания несъмнено влияят на резултатите от IQ-тестовите, усилията на психолозите и до ден днешен не успяват да докажат прословутия „интелектуален дефицит“ на не-белите хора.

Моят подход към тази щекотлива тема се основава на 33-годишната ми практика с новогвинейци в техните собствени и „недокоснати от цивилизацията“ общества. Още в самото на-

чало ми направи впечатление, че средният новогвинеец е като че ли по-интелигентен, по-буден, по-експресивен и дори проявяващ по-голям интерес към околния свят в сравнение със средния европеец и американец. В някои по-сложни дейности, където със сигурност намират отражение мозъчните функции – например умението да се ориентираш в непозната среда – той се оказва много по-находчив и „сведущ“ от западния човек. Разбира се, новогвинеите като цяло се представят доста по-незадоволително в онези дейности, за които – за разлика от тях – западниците са били подготвени още като деца. Вследствие на това „неукият“ новогвинеец от затънтено селце изглежда глупав в очите на западниците, когато се озове в града. Само че винаги съм си давал сметка, че най-вероятно и аз изглеждам „глупав“ в очите на новогвинеите, когато съм с тях в джунглата, тъй като демонстрирам въпиеща некомпетентност дори в такива прости дейности като ориентирането в гората или построяването на подслон, в които, за разлика от мен, новогвинеите се обучават още от деца.

Не е трудно да се посочат поне две причини, поради които моето впечатление, че новогвинеите всъщност са по-съобразителни и по-„умни“ от западниците може да се окаже напълно оправдано. Първо, европейците от хилядолетия живеят в гъсто населени общности с централизирано управление, полиция и законодателни органи. От чисто историческа гледна точка инфекциозните епидемични заболявания в тези гъстонаселени региони (например дребната шарка) са били и основните причинители на смърт, докато убийствата са били относително редки, а състоянието на война – по-скоро изключение, отколкото правило. Повечето европейци, които са избегнали фаталните инфекции, са избегнали и другите потенциални причинители на смърт и затова са успели да предадат по-нататък своите гени. По същата причина днес повечето живородени бебета в западните общности оцеляват от фаталните инфекции и на свой ред се възпроизвеждат, независимо от интелектуалното си ниво и гените, които носят. Новогвинеите са в тъкмо противоположната ситуация – те живеят от хилядолетия в малки общности, броят на чиито членове е твърде малък, за да се стига и до епидемични заболявания. Затова и смъртността в традиционните им общности се дължи най-вече на убийствата, нестихващите „хро-

нични“ племенни войни, злополуките и проблемите, свързани с намирането на храна.

Логично е да предположим, че интелigentните хора по-лесно биха избягвали всички тези причини за високата смъртност в традиционните новогвинейски общности в сравнение с недотам интелigentните си събратя. Само че високата смъртност, съпровождаща епидемичните заболявания, има много малко общо с интелigentността и зависи не от генетичната резистентност, а от някои детайли, свързани с обмяната на веществата в човешкото тяло. Например хората с кръвна група В или нулева са по-резистентни към дребната шарка, отколкото тези с А. С други думи, естественият подбор, отсяващ гените на интелigentността, вероятно е протичал доста по-безмилостно в Нова Гвинея, отколкото в по-гъсто населените и политически по-комплексни общности, където той е бил по-осезателен по отношение на вътрешната обмяна на веществата.

Освен тази чисто генетична причина има и втора, поради която новогвинейците може би са по-умни от западните. Днешните европейски и американски деца отделят огромна част от времето си за пасивни развлечения – телевизия, радио и филми. В едно средно американско домакинство телевизорът работи по седем часа на ден. Затова пък децата от традиционните новогвинейски общности на практика нямат изобщо достъп до такива развлечения и вместо това прекарват по-голямата част от времето, в което са будни, в доста по-активни занимания, например разговори и игри с другите деца (или възрастните). Почти всички изследвания изтъкват ролята на стимулирането и активността в психологическото развитие на детето и подчертават опасността от необратимото му забавяне, ако тези фактори отсъстват. Този ефект със сигурност внася един негенетичен компонент в по-добре развитите ментални функции, които демонстрира средният новогвинеец.

Тоест, ако говорим за интелектуални заложи, новогвинеецът най-вероятно превъзхожда в генетично отношение европейца и американеца, но освен това той със сигурност избягва негативното въздействие на околната среда, в която днес растат децата в индустриализираните общества. И със сигурност няма основания да се говори за каквато и да е интелектуална „непъл-

ноценност“ на новогвинейците, която би могла да послужи за отговор на въпроса на Яли.

Вероятно същите два фактора – генетичният и енвироменталният – отличават не само новогвинейците от западняците, но и ловците-събирачи и другите представители на технологически по-примитивните общности от тези на технологически развитите общества като цяло. Кое то пък означава, че обичайните расистки доводи могат да бъдат *преформулирани* по един доста радикален начин. Например защо се е получило така, че европейците, въпреки предполагаемите си генетични недостатъци и несъмнено негативно въздействащата си (поне в днешно време) околна среда, в крайна сметка произвеждат несравнимо повече стоки? И защо пък новогвинейците са толкова изостанали в технологиите, въпреки своя по-висок коефициент на интелигентност (в което лично аз съм напълно убеден)?

А генетичното обяснение не е единственият възможен отговор на въпроса на Яли. Има и втори, особен популярен сред жителите на Северна Европа, който се позовава на предполагаемия стимулиращ ефект на родния им студен климат и съответно „задържания“ ефект, който топлият и влажен тропически климат оказва върху човешката продуктивност. Да, възможно е вариращият през сезоните климат на по-северните ширини да отправя и по-разнообразни предизвикателства в сравнение с доста по-стабилния в това отношение климат в тропиците. Възможно е също студеният климат да изисква от хората да бъдат по-находчиви в технологическо отношение, за да оцеляват – най-малкото защото им се налага да си строят топли домове и да си шият топли дрехи, докато в тропиците биха могли да се задоволят и с много по-семпли жилища, да не говорим че могат да минат и без дрехи. Или пък този аргумент може да бъде обърнат наопаки, но отново ще стигнем до същия извод – че дългите зими в северните ширини дават възможност на хората да прекарват повече време в домовете си и... да изобретяват разни неща.

Макар и популярни в миналото, обясненията от този тип също не издържат по-щателна проверка. Както ще видим, до последното хилядолетие народите от Северна Европа всъщност не са допринесли с нищо за огромното значение на евразийска-

та цивилизация; те просто са имали късмета да живеят на такава географска ширина, където са могли да получават наготово някои културни нововъведения (като земеделието, колелото, писмеността и металообработването), реализирани преди това в по-топлите части на евразийския континент. Например жителите на студените региони в най-северните и най-южните части на Новия свят са били далеч по-оئےнеправдани в това отношение. Единствените общества на коренни американци, които са развили писменост, се зараждат в Мексико, на юг от Тропика на рака; най-старата керамика в Новия свят е сътворена в близост до екватора – в тропическа Южна Америка; а обществото, което единодушно се приема като най-напреднало в сферата на изкуството, астрономията и някои други отрасли, са маите от Класическата епоха, живели в американските тропици (и по-точно Юкатан и Гватемала) през първото хилядолетие след Христа.

Възможен и още един отговор на въпроса на Яли. Някой би се позовавал на предполагаемото огромно значение на речните долини в зоните с по-сух климат, където високопроизводителното земеделие е зависело от широкомащабни напоителни системи, а те на свой ред са изисквали централизирано управление. В основата на това обяснение стои един безспорен факт: най-ранните известни на науката империи и писмени системи са възникнали в Месопотамия, или плодородното междуречие на Тигър и Ефрат, и долината на Нил в Египет. С централизирана политическа система очевидно са били свързани и напоителните системи в други части на света, например в долината на р. Инд на индийския субконтинент, долините на Хуанхъ и Яндзъ в Китай, маянските низини в Мезоамерика, както и пустинното крайбрежие на Перу.

Уви, археологическите данни показват, че комплексните иригационни системи не *съпровождат* възхода на централизираната бюрокрация, а го *следват*, и то след един значителен отрязък от време. Тоест политическата централизация е възникнала по някаква друга причина и едва след това се е пристъпило към изграждането на сложни напоителни системи. Например в Месопотамия производството на храни и селищният живот започва на хълмовете и планините, а не в речните долини. Долината на Нил е била сравнително изостанала в културно отношение в продължение на цели три хилядолетия, след като селското земеделие е

започнало да процъфтява по хълмовете на Месопотамия. Речните долини в днешната югозападна част на Съединените щати след време стимулират и появата на иригационно земеделие и сложно структурирани общности, но това става едва след като много от постиженията, послужили за основа на тези общества, са внесени от Мексико. Речните долини в Югоизточна Австралия обаче са останали населени от племенни общности, непознаващи земеделието.

Има още едно обяснение, отчитащо непосредствените фактори, които са позволили на европейците да избиват и покоряват другите народи – по-специално огнестрелните оръжия, заразните болести, стоманените сечива и манифактурно произвежданите стоки. В този случай отговорът е във върнатата посока, доколкото тези фактори *са били* пряко отговорни за европейските завоевания. Но и тази хипотеза е непълна, тъй като дава само едно приблизително (или първоначално) обяснение, идентифициращо непосредствените причини. Темата се нуждае от много по-задълбочени изследвания, за да се намери отговор и на най-фундаменталния въпрос: защо тъкмо европейците, а не африканците или коренните жители на Америка са разполагали с огнестрелни оръжия, вируси и стомана?

Ако по темата за европейското завладяване на Америка все пак е осъществен известен прогрес по изясняването на първостепенните причини, то Африка все още си остава една огромна загадка. А това е континентът, където еволюцията на нашите предци е продължавала най-дълго и където най-вероятно се е появило и съвременното (от анатомична гледна точка) човечество, а специфичните за региона заболявания като маларията и жълтата треска са били губелни за европейските изследователи. Ако по-добрият „начален старт“ е от някакво значение, защо тогава огнестрелните оръжия и стоманата не са се появили първо в Африка, което пък е щяло да позволи на африканците (и техните вируси) да завладеят Европа? И как да си обясним неуспеха на австралийските аборигени да надскочат стадия на ловците-събирачи с каменни сечива?

Въпросите, възникващи при всяка съпоставка на човешките общества в света, в миналото се ползваха с огромно внимание от страна на историците и географите. Най-известният пример от по-ново време е 12-томното *Изследване на историята*

от Арнълд Тойнби. Тойнби проявява по-специален интерес към вътрешната динамика на 23 развити цивилизации, 22 от които – писмени, а 19 – евразийски. Интересът му към праисторията, а и към безписмените и по-просто устроени общества е значително по-малък. Но корените на неравенството в модерния свят се крият тъкмо в дълбините на праисторията. Затова и Тойнби никога не си е задавал въпроса на Яли, нито пък се е опитал да изгради това, което аз наричам най-мощен исторически модел. По аналогичен начин и другите книги, посветени на световната история, се фокусират в напредналите и писмени евразийски цивилизации от последните пет хилядолетия и само бегло се спират върху предколумбовите цивилизации в Америка. Интересът им към останалите части на света е още по-скромен и се свежда главно до техните взаимоотношения с евразийците в по-ново време. А и след Тойнби опитите за глобален синтез на историческата причинно-следствена връзка като че ли не се радват на особен успех сред историците, най-вероятно защото последните не желаят да се занимават с този неразрешим според тях проблем.

Междувременно специалисти от най-различни други дисциплини предложиха свои варианти на въпросния глобален синтез. Особено ценен е приносът на еколозите, културните антрополози, биолозите, изучаващи култивирането на растенията и опитомяването на животните, както и учените, интересувани се от ролята на заразните болести в световната история. Техните изследвания хвърлиха известна светлина върху отделни части от ребуса, но предлагаха само фрагменти от така необходимия синтез.

С други думи, все още няма общовалиден отговор на въпроса на Яли. От една страна, приблизителните отговори звучат ясно и разбираемо: някои народи са успели да създадат преди останалите такива неща като огнестрелните оръжия, вирусите и стоманата плюс някои други фактори, способстващи за постигането на политическа и икономическа мощ, докато редица други народи не са постигнали нищо по-съществено в това отношение. От друга страна обаче липсват окончателните отговори – защо например бронзовите сечива се появяват толкова рано в Евразия и толкова късно в Новия свят, при това само на отделни места, а австралийските аборигени дори не стигат до тях?

Тази липса на окончателни отговори и изчерпателни обяснения оставя една огромна интелектуална празнота, тъй като остава необяснен и възможно най-мощният исторически модел. Много по-сериозна обаче е зейналата морална празнота. За всеки човек, независимо дали расист или не, е повече от ясно, че на различните народи им е „потръгнало“ по различен начин в историческото им развитие. Съединените щати са общество, създадено по европейски модел и заемащо земи, отнети от коренните американци, което включва и потомците на онези милиони черни от Субсахарска Африка, докарани в Новия свят като роби. Затова пък съвременното европейско общество в никакъв случай не е създадено по модела на черните африканци, нито пък е докарвало някога в земите си милиони коренни американци, превърнати в роби.

Тоест резултатите от историческото развитие на отделните общества са абсолютно несиметрични. Не можем например да кажем, че 51% от двете Америки, Африка и Австралия са завладени от европейците, но затова пък 49% от самата Европа е преминала в ръцете на коренните американци. Това нещо просто не се е случило. И целият облик на модерния свят се дължи именно на такива „несиметрични резултати“. Затова и всички тези въпроси трябва да получат своите окончателни и необорими обяснения. Имам предвид *отговори по същество*, а не тези, които изясняват отделни детайли – примерно кой е имал късмета да спечели някоя битка или да изобрети нещо си преди еди-колко си хилядолетия.

Изглежда напълно логично да предположим, че историческият модел отразява и вътрешните различия между самите хора и народи. Разбира се, от деца знаем, че не е учтиво да се казват такива неща на всеослушание. Четем разни специализирани изследвания, писани с претенцията, че показват въпросните вродени различия, както и техните опровержения, които пък твърдят, че първите страдат тъкмо от синдрома на тясната специализация. В своето ежедневие непрестанно се натъкваме на факта, че някои от покорените народи продължават да са „хора втора категория“, и то векове след като са били победени или превърнати в роби. Уверяват ни, че и това не се дължи на някакви биологични недостатъци, а на причини от социално естество, ограничени възможности и т. н.

Въпреки това ние продължаваме да се чудим защо се е получило така. Просто няма как да не видим тези въпиещи и непреодолими различия в обществения статус. Уверяват ни, че биологичните обяснения за неравенството в света (например това от 1500 г. сл. Хр.) крият един прозрачен, расистки подтекст и затова са погрешни, но не ни казват кое е правилното обяснение. А докато не получим едно убедително, подробно и съгласувано обяснение за по-мощния исторически модел, повечето хора ще продължават да таят съмнението, че именно расистките по своята същност биологични обяснения в крайна сметка ще се окажат и верни. А това за мен бе и най-силният аргумент да напиша тази книга.

Ае урналистите най-редовно молят авторите на по-дебели книги да обобщават творбите си в едно изречение. За тази книга бих предложил следното: „Историята е следвала различен курс при различните народи, защото е била различна средата, в която са живеели, а не заради биологичните различия между самите народи.“

Естествено идеята, че околната среда и биогеографските фактори влияят върху общественото развитие, съвсем не е нова. Днес обаче този възглед вече не се споделя от историците, които го смятат за погрешен, опростенчески или го отхвърлят с презрение като някакъв „енвиromентален детерминизъм“, или пък заявяват, че всеки опит да се разберат различията в света е обречен на неуспех, тъй като материята е прекалено сложна. Но географската среда очевидно оказва все *някакъв* ефект върху историята; остава отворен въпросът колко голям е този ефект и дали географията би могла да обясни по-мощния исторически модел.

Назрял е моментът за един нов, свеж поглед върху тези въпроси, защото разполагаме и с нова информация от някои научни дисциплини, на пръв поглед нямащи нищо общо с историята. От тях бих изтъкнал най-вече генетиката, молекулярната биология и биогеографията, занимаващи се с културните растения и техните диви предшественици, както и бихейвиористката екология, която пък изучава поведението на домашните животни и техните диви предци; молекулярната биология, изучаваща човешките

и сродните животински вируси, епидемиологията на човешките заболявания; хуманната генетика; лингвистиката; археологическите изследвания на всички континенти и по-големите острови; както и историята на технологията, писмеността и политическата организация.

Това разнообразие от научни дисциплини създава доста проблеми на всеки бъдещ автор, които би се опитал да отговори на въпроса на Яли. Той трябва да е експерт в тези дисциплини, за да може да се възползва от преимуществата, които всяка от тях му предоставя, и да постигне крайния синтез. От такъв синтез се нуждаят и историята и праисторията на всеки континент. Темата на тази книга е световната история, но подходът не се ограничава само в тази област на науката, а се базира и на данни от други дисциплини като еволюционната биология и геологията. Наред с това аз лично съм убеден, че авторът трябва да познава от първа ръка човешките общества в цялото им разнообразие – от ловците-събирачи до модерните цивилизации на космическата ера.

На пръв поглед всички тези изисквания като че ли предполагат *колектив* от автори. Но колективният подход е обречен от самото начало, тъй като целта е да се постигне *единен* синтез. И това съображение налага авторът да бъде само един, независимо от трудностите, с които той несъмнено ще се сблъска. Той неизбежно ще пролее доста пот, докато усвои материала от многобройните и различни дисциплини, при което ще му се наложи да търси помощта и на много свои колеги.

Моята семейна среда бе такава, че успях да се запозная с някои от тези дисциплини много преди Яли да ми зададе своя въпрос през 1972 г. Майка ми бе учителка и филоложка, а баща ми – лекар, специализиран в генетиката на детските болести. По примера на баща си постъпих в университета с мисълта, че един ден и аз ще стана лекар като него. Същевременно още от седмата си година се бях превърнал във фанатичен любител-орнитолог. Затова не ми бе особено трудно да направя и онази решителна крачка през последната си година в университета, когато смених първоначалната си цел, медицината, с биологията. Но и в училище, и в университета моята подготовка бе ориентирана главно към езиците, историята и писмеността. Дори когато реших за защитя докторска степен по физиология, аз едва не изхвърчах

от науката още на първата си година като аспирант, тъй като исках да стана и лингвист.

Щом завърших доктората си през 1961 г., аз реших да разпределя усилията си в две области: от една страна, молекулярната биология, а от друга – еволюционната биология и биогеографията. И когато започнах да пиша тази книга, познанията ми по еволюционна биология се оказаха един непредвиден бонус. Самата наука може да се приеме и като историческа дисциплина, която обаче ни принуждава да използваме доста по-различни методи от тези при лабораторните изследвания. Опитът ми в тази сфера ми помогна да си изградя и един по-привичен за мен подход към човешката история. Бях живял и известно време в Европа, от 1958 до 1962 г., сред хора, чиито житейски съдби бяха брутално травмирани от най-новата европейска история, и това ме накара да се замисля по-сериозно за начина, по който се е разгръща причинно-следствената верига на историческите събития.

През тези 33 години еволюционната биология, която заемаше по-централно място в моите научни занимания, ми помогна да установя тесен контакт и с един пъстър спектър от човешки общности. Специалността ми е еволюцията на птиците, която съм изучавал в Южна Америка, Южна Африка, Индонезия, Австралия и най-вече Нова Гвинея. Докато живеях сред коренните жители на тези региони, аз опознах много технологически примитивни човешки общества – от ловци и събирачи до племенни общности на земеделци и рибари, чийто бит поне доскоро зависеше изцяло от каменните сечива. Така този необичаен за повечето хора начин на живот, датиращ още от праисторията, се превърна в неотменна част от моя собствен живот. Нова Гвинея обхваща съвсем малка част от земното кълбо, но по отношение на културите демонстрира непропорционално голямо разнообразие. Хиляда от общо шестте хиляди езици в съвременния свят се говорят именно там. В хода на моята работа върху новогвинейските птици интересът ми към езикознанието отново пламна, тъй като ми се налагаше да съставям списъци с местните названия на различните видове птици, боравейки с данни от близо сто езика и наречия.

От всичко това се роди и последната от предишните ми книги, *Третото шимпанзе* (J. Diamond, *The Third Chimpanzee*),

замислена като „неспециализирано описание на човешката еволюция“. В една от главите ѝ, „Случайните завоеватели“, се опитвах да разбера и осмисля последствията от срещата между европейците и коренните жители на Америка. Щом завърших книгата, си дадох сметка, че и много други подобни срещи – не само в модерната, но и в праисторическата епоха – също повдигат подобни въпроси. Осъзнах, че този, с който се бях борил в същата Глава XIV, бе всъщност въпросът, който Яли ми бе задал още през 1972 г., но просто пренесен в по-различен историко-географски контекст. Ето че е настъпил най-сетне и моментът, в който – естествено, с помощта на много мои приятели и колеги – аз ще се опитам да задоволя любопитството на Яли.

Главите на тази книга са разделени на четири части. Част I, „От Едем до Кахамарка“, се състои от три глави. Първата предлага една шеметна разходка из човешката еволюция и история, започваща от отделянето ни от маймуните преди около седем милиона години и стигаща до последната Ледникова епоха, приключила преди около тринайсет хилядолетия. Ще проследим разселението на нашите древни предци от люлката на човешкия род, Африка, до останалите континенти, за да разберем в какво състояние се е намирал светът в навечерието на събитията, които най-често попадат под определението „възход на цивилизацията“. Оказва се, че на някои континенти човешката еволюция е започнала преди останалите.

Глава II ще ни даде някои предварителни данни, необходими ни, за да проучим по-обстойно ефекта, който естествената среда на различните континенти е оказвала върху историята им през последните тринайсет хилядолетия. Тук ще разгледаме накратко ефектът, който островната среда е оказвала върху историята в рамките на някои по-кратки периоди и в по-малки географски региони. Когато предците на днешните полинезийци са започнали да се разселват из Пасифика преди около 3 200 години, те са попадали на острови, чиято естествена среда значително се е различавала. За три хилядолетия това единствено древнополинезийско общество се разпростряло на тези така различни острови, изграждайки също толкова различни „дъщерни“ общества, от племена на ловци и събирачи до зараждащи се империи.

Това разселение може да послужи като модел и за онова продължило много по-дълго, но и доста по-слабо проучено разселение на човешките общества по различните континенти след края на последната Ледникова епоха, по време на което те са демонстрирали целия спектър от ловци-събирачи до могъщи империи.

Глава III ще запознае читателя със сблъсъците между народите от различни континенти, като ще преразкаже от съвременна гледна точка някои от най-драматичните срещи в човешката история: пленяването на последния император на инките, Атауалпа (пред очите на цялата му войска) от Франсиско Писаро и неговата малобройна група конкистадори в перуанския град Кахамарка. По този начин ще можем да идентифицираме веригата от проксимални фактори, които са позволили на Писаро да плени Атауалпа, и са били в сила и при европейското покоряване на други коренни американски народи. Тези фактори включват всичко, което е давало преимущество на испанците: техните вируси, коне, грамотност, политическа организация и технология (по-специално корабите и огнестрелните оръжия). Анализът на тези проксимални или вторични фактори се оказва и по-лесната част от тази книга; по-трудно бе да се идентифицират първостепенните причини, довели именно до това развитие на събитията и техните реални последствия, а не до противоположния вариант – примерно, Атауалпа да пристигне в Мадрид и да плени Карл (в испанската историография известен като Карлос I).

Част II, озаглавена „Възход и разпространение на производството на храни“, се състои от шест глави (IV–X). Тя е посветена на онова, което поне според мен е и най-важната констелация от първостепенни причини. Глава IV разглежда в най-общи линии начина, по който производството на храни – или отглеждането на „бъдещи хранителни продукти“ със средствата на земеделието и скотовъдството вместо лова и събирането на „диви храни“ – довежда и до онези непосредствени фактори, подготвили триумфа на Писаро. Но и тази еволюция варира на различните точки от земното кълбо. Както ще видим в Глава V, народите в някои части на света са развили самостоятелно производството на храни, докато други са ги получавали през праисторическата епоха от същите тези самостоятелни центрове, а трети не са успели нито да развият такова производство, нито да получават храни в праисторическите времена и са си останали ловци и съ-